

विद्यार्थी उपक्रम पुस्तिका

इयत्ता : दुसरी

नाव :

शाळेचे नाव :

इयत्ता :

तुकडी :

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या प्राधिकरण), पुणे

अनुक्रमणिका

माझे ओळखपत्र	१	गाणारा कावळा	१५
आमची शाळा	१	आम्ही नाही कधी चिडविणार	१६
माझ्या क्षमता	२	धन्यवाद दोस्त!	१७
आनंदी, दुःखी, रागावलेला	३	काळजी घेणारी मुलगी	१८
राजाने काय केले?	३	भारतीय खेळ्यांतील घरे	२०
शाळेचे नियम	५	पोळी भाजीचा संवाद	२१
घरातील नियम	६	सहकार्याची गोष्ट	२२
शाळेत आम्ही काय करतो?	७	आपण पाणी कसे वापरायला हवे?	२४
चांगल्या आणि वाईट सवयी	८	आपण पाणी कसे वाचवू शकतो?	२६
आरोग्याविषयीच्या चांगल्या का वाईट सवयी?	९	मित्तीचित्र रंगवा	२७
अवगुणीराम गुणीराम होण्याचा प्रयत्न करतो	१०	माझ्या संदर्भात	२८
चांगले मित्र कोण?	१२	रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम	२९
त्याला काय वाटत असेल?	१४	शिक्षक नोंदी	३८

निर्मिती व प्रकाशन :

संचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या प्राधिकरण), पुणे
संस्थापक, शांतिलाल मुथ्था फाउंडेशन, पुणे

मुद्रक : रुना ग्राफिक्स, पुणे

© सर्व हक्क प्रकाशकांच्या स्वाधीन

प्रथमावृत्ती : जून २०१७

शिक्षकांसाठी टीप :

ही पुस्तिका प्राथमिक शाळेसाठी शिक्षक उपक्रम पुस्तिका इयत्ता दुसरी या पुस्तिकेशी संबंधित आहे.

विद्यार्थी उपक्रम पुस्तिका इयत्ता : दुसरी

नाव : -----

शाळेचे नाव : -----

इयत्ता : ----- तुकडी : -----

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या प्राधिकरण), पुणे

माझे ओळखपत्र

खाली दाखविलेले ओळखपत्र/व्हिजिटिंग कार्ड बघून तुमचे स्वतःचे ओळखपत्र/व्हिजिटिंग कार्ड बनवा.

ब. म. गोखले

मालक

सविता हॉटेल

पत्ता: १७९२/९, सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०

फोन: २४०३४३९२

आमची शाळा

खाली दिलेल्या जागेत तुमच्या शाळेचे चित्र काढा.

माझ्या क्षमता

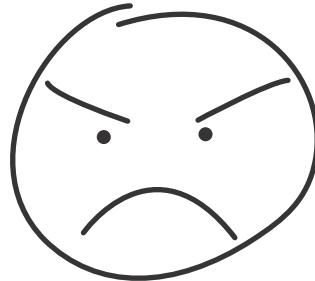
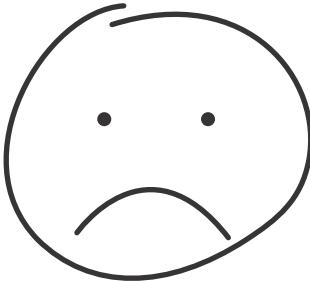
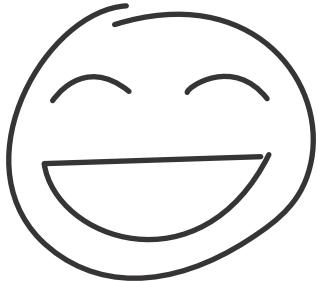
खालील दिलेली कामे तुम्ही किती चांगल्या प्रकारे करू शकता याचा विचार करा. त्यानुसार स्वतःला ० ते ३ असे गुण खाली सांगितल्याप्रमाणे द्या.

- तुम्ही ते काम करू शकत नाही त्यासाठी ० (शून्य) गुण द्या.
- तुम्ही ते काम करू शकता, पण चांगल्या प्रकारे करू शकत नाही त्यासाठी १ गुण द्या.
- तुम्ही ते काम चांगले करू शकता, पण अजून सुधारणा करता येईल त्यासाठी २ गुण द्या.
- तुम्ही ते काम उत्तम प्रकारे करता त्यासाठी ३ गुण द्या.

मी करू शकतो / शकते	कामासाठी माझे गुणांकन (० ते ३)
अंद्योळ करणे	
कपडे घालणे	
सोपी चित्रे काढणे	
सोपे शब्द वाचणे	
सोपे शब्द लिहिणे	
२० पर्यंत अंक मोजणे	
गाणे	
नाचणे	

आनंदी, दुःखी, रागावलेला

खालील चित्रे पाहा. कोणते चित्र आनंदी चेहरा दाखविते? रागावलेला चेहरा? आणि दुःखी चेहरा?

राजाने काय केले?

कोणे एके काळी विक्रम नावाचा एक राजा होता. तो न्यायी होता आणि आपले राज्य चांगले चालवीत होता. पण त्याच्यामध्ये एक दोष होता. तो फार तापट होता. तो पटकन रागवायचा आणि एकदा का रागावला की त्याला आपल्या बोलण्यावर ताबा ठेवता येत नसे.

एके दिवशी, राजाला त्याची मौल्यवान अंगठी सापडेना. तो लगेच ओरडायला लागला, “माझी अंगठी चोरीला गेली, माझी अंगठी चोरीला गेली.”

राजवाड्याचा प्रमुख रक्षक धावतच राजाजवळ गेला. राजा त्याच्यावर डाफरला, “कोणीतरी माझी अंगठी चोरली आहे! दोन तासात चोराला पकडून आण. नाहीतर मी तुला राज्यातून हाकलून देईन.”

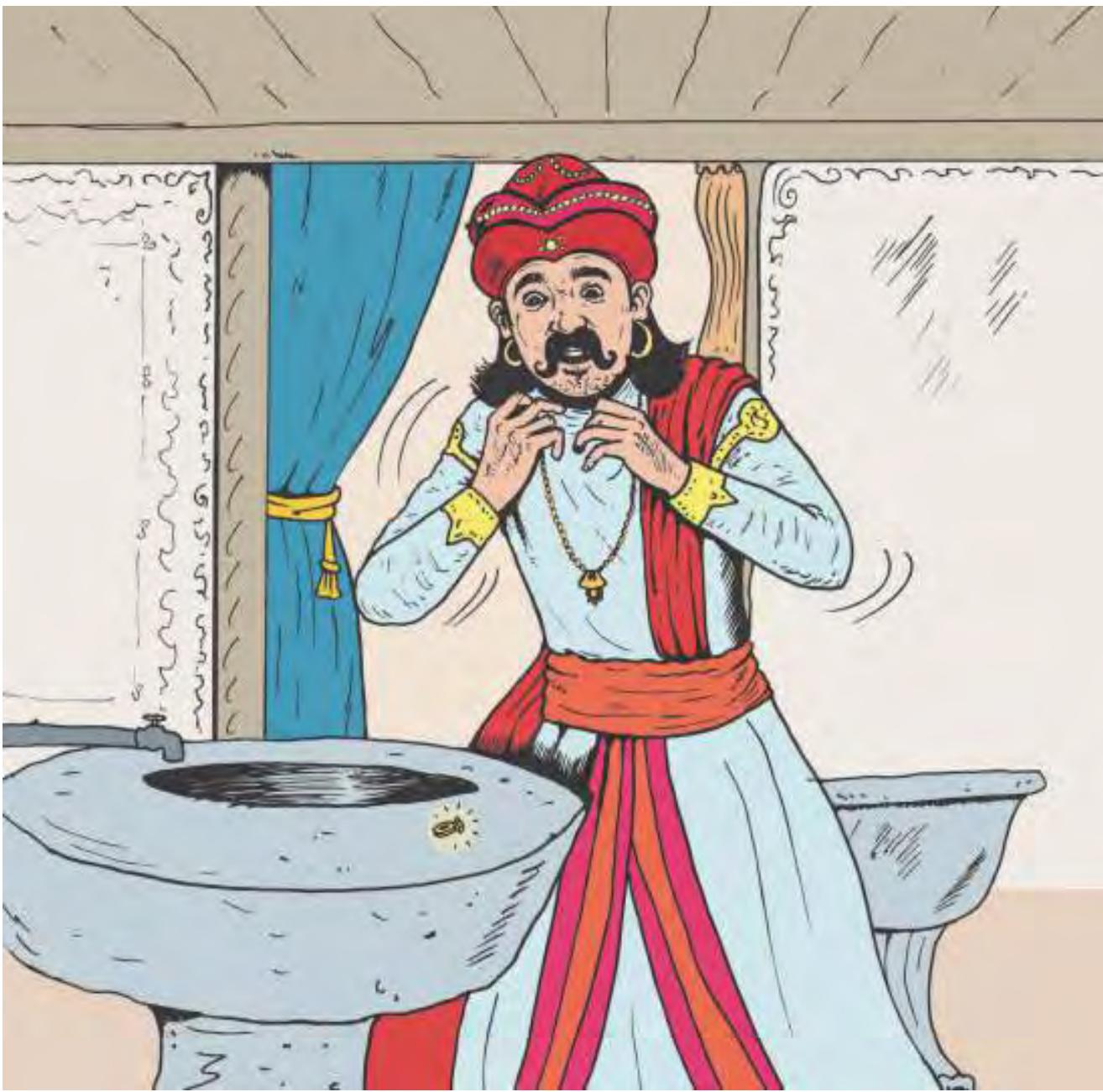
राणीने राजाचा आरडाओरडा ऐकला. ती ताबडतोब राजाकडे गेली आणि तिने राजाला विचारले, “काय गडबड आहे? काय झाले तरी काय?”

राजाने तिला सांगितले, “एक चोर महालात शिरला आहे आणि त्याने माझी अंगठी चोरली आहे. माझे सुरक्षारक्षक काही कामाचे नाहीत. मी त्या सगळ्यांना कामावरून काढून टाकणार आहे.”

राणीने शांतपणे विचारले, “तुम्ही स्नानगृहात अंगठी शोधली का? तुम्ही अंघोळ करताना अंगठी काढून ठेवता ना?”

राजाने डोके खाजविले. “स्नानगृह? हो खरंच की...”

तो स्नानगृहात गेला. जेथे त्याने काढून ठेवली होती, तेथेच मिळाली राजाला अंगठी.

स्नानगृहातून बाहेर येत राजाने राणीला सांगितले, “मी जे काही केले ते चुकीचे होते. मी माझ्या रागाला आवर घालायला शिकले पाहिजे. मी माझा स्वभाव बदलायला हवा.”

राणी म्हणाली, “तुम्ही तसे नेहमीच म्हणता. पण तुम्ही बदलत नाही.”

“नाही,” राजा म्हणाला, “यावेळी मी म्हणतो ते करणारच. मी खरेच बदलणार आहे.”

- राजाने आपली वागणूक बदलण्यासाठी काय केले असेल असे तुम्हांला वाटते?
- आपला राग ताब्यात ठेवण्यासाठी त्याने काय केले असेल?

शाळेचे नियम

आपण शाळेमध्ये काय केले पाहिजे व काय करता कामा नये यासाठी खाली दिलेले शब्द वाचा आणि ते योग्य चौकोनात लिहा.

ओरडणे, ढकलाढकली करणे, प्रत्येकाबद्दल आदर बाळगणे, वर्गात खाणे, शिक्षकांनी विचारलेल्या प्रश्नाचे उत्तर देण्याआधी हात वर करणे, लक्षपूर्वक ऐकणे, इतरांना मदत करणे, कचरा कचरापेटीत टाकणे, वेळेवर येणे, व्हरांड्यामध्ये खेळणे, पाण्याचे नळ बंद करणे, नम्रपणे बोलणे.

आपण काय केले पाहिजे?

आपण काय करता कामा नये?

घरातील नियम

पहिल्या स्तंभातील विधानांच्या दुसऱ्या स्तंभातील विधानांशी जोड्या जुळवा व विधाने पूर्ण करा.

अ गट

जर तुम्ही पसारा
केला असेल,

जर एखादी वस्तू
बाहेर काढली असेल,

जर तुम्ही कपाट
उघडलेले असेल,

जर तुम्ही दिव्याचे बटन
चालू केले असेल,

जर एखादी गोष्ट
इतरांकडून मागून
आणली असेल,

जर तुम्ही एखादे
वचन दिलेले असेल,

जर एखादी गोष्ट
तुमची नसली,

जर तुम्हांला
माहीत नसेल,

ब गट

तर बंद करा.

तर त्या वस्तूची
काळजी घ्या.

तर त्याचे पालन करा

तर ती वस्तू जागच्या
जागी ठेवा.

तर ती गोष्ट परत
करा.

तर विचारा.

तर तो नीट आवरून
ठेवा.

तर बाहेर जाताना
दिव्याचे बटन बंद करा

शाळेत आम्ही काय करतो?

शाळेत आम्ही काय करतो?

कानात तुमच्या गंमत सांगतो

सगळी मुले गप्पा मारतो

कधीकधी दंगा करतो

वहीवर चित्र काढतो

भला मोठा फुगा काढतो

कागदाच्या घड्या घालतो

कागदी विमान उडवतो

मातीचा चिखल करतो

चिखलाच्या वस्तू करतो

आम्ही सगळे गोल करतो

बाईंच्याबरोबर गाणी म्हणतो

एकत्र सगळे अभ्यास करतो

संध्याकाळी मैदानात येतो

पटांगाणावर उड्या मारतो

गोष्टी आणि कविता वाचतो

पाढे म्हणतो, गणिते करतो

एकमेकांची नावे लिहितो

पानाफुलांची नक्षी काढतो

अशी शाळेत मज्जा करतो

चांगल्या आणि वाईट सवयी

आरोग्याविषयीच्या चांगल्या का वाईट सवयी ?

आरोग्यासाठी चांगल्या असणाऱ्या सवयींच्यासमोर ✓ ची खूण करा. आरोग्यासाठी वाईट असणाऱ्या सवयींच्यासमोर ✗ ची खूण करा. येथे एक उदाहरण दिलेले आहे.

आरोग्यासाठी चांगल्या आणि वाईट सवयी	आरोग्यासाठी चांगली (✓) किंवा वाईट (✗) ?
वेफर्स खाणे	 ✗
भाज्या खाणे	
रात्री उशिरापर्यंत टीव्ही पाहणे	
काहीही खाल्ल्यानंतर दात स्वच्छ करणे	
रस्त्यावर थुँकणे	
दररोज सकाळी लवकर उठणे	
शौचालयाचा वापर केल्यानंतर हात धुणे	
आजारी नसतानाही दिवसा झोपणे	

अवगुणीराम गुणीराम होण्याचा प्रयत्न करतो

एका खेड्यामध्ये एक तरूण मुलगा राहात असे. त्याचं नाव होतं अवगुणीराम. त्याचं असं हे जगावेगळं नाव असण्याचं कारण म्हणजे तो काहीसुदृधा नीट करत नसे. अगदी साध्यासाध्या गोष्टीसुदृधा त्याला जमायच्या नाहीत. समजा, त्याला आईनं बाजारात जाऊन विशिष्ट भाज्या आणायला सांगितल्या, तर तो एकतर वेगळ्याच भाज्या आणायचा किंवा कधीकधी तर भाज्यांऐवजी चकक दूध घेऊन घरी यायचा!

एके दिवशी अवगुणीरामने स्वतःला बजावलं, “मला हे असं अवगुणीराम म्हणवून घ्यायचा आता अगदी कंटाळा आलेला आहे. आता लोकांना मी किती गुणी आहे, ते दाखवतोच.”

लोकांनी आपल्याला गुणीराम म्हणावं यासाठी काय करता येईल, याबद्दल त्यानं खूप वेळ विचार केला. मग त्याला एक युक्ती सुचली. तो स्वतःशीच म्हणाला, “आता सुगीचे दिवस आहेत. सगळ्या लोकांना जंगली प्राणी त्यांच्या पिकांची नासधूस करतील, याची काळजी आहे. मी सगळ्यांच्या पिकांवर लक्ष ठेवेन आणि जंगली प्राणी नासधूस करायला येतील, तेव्हा हाका मारून सगळ्या लोकांना बोलावेन. मी हे काम केलं, की मग सगळेजण मला शाबासकी देतील.”

झालं तर! अवगुणीराम शेतामध्ये जाऊन बसला आणि राखण करू लागला. लागोपाठ तीन दिवस अन् तीन रात्री तिथं बसला. पण एकही हरीण, रानडुककर किंवा साधा ससासुदृधा पिकांच्या जवळपास फिरकलादेखील नाही. अवगुणीराम अगदी निराश झाला. तो स्वतःशीच पुटपुटला, “हे तर अगदी कंटाळवाणं काम आहे बाबा. मी दुसरं काहीतरी करून बघतो.”

चौथ्या रात्री तो शेतातून खेड्याच्या दिशेनं धावत गेला आणि ओरडू लागला, “रानडुककर आलं!, रानडुककर आलं! लवकर या! ते पिकांमध्ये शिरून नासधूस करतंय!”

गावातले सगळे लोक आपापल्या घरातून काढ्या घेऊन धावत आले आणि रानडुककराला हाकलायला शेतामध्ये शिरले. पण रानडुककर तर कुठेच दिसेना. मग सगळेजण अवगुणीरामला खूप ओरडले, “अरे, तू काय स्वप्नात-बिप्नात होतास की काय? तू आमची थट्टा करत होतास ना? तू आम्हांला असं घाबरवून का बरं सोडलंस?”

अवगुणीरामला खूप लाज वाटली. तो चेहरा पाढून निमूटपणे गप्प बसला.

त्या रात्री तो परत शेतामध्ये गेला. तो फारच दुःखी होता. त्याला आता कुठंतरी शांत जागी एकट्यानं बसायचं होतं. तो एका झाडाखाली बसला आणि रात्रीच्या आकाशात तारे बघू लागला. त्याच्या डोक्यात पुन्हा पुन्हा

विचार येऊ लागले, 'मी एक गुणी माणूस आहे, हे मी कधी सगळ्यांना दाखवू शकेन का ?'

त्याचवेळी त्याला कसलेतरी वेगळेच आवाज ऐकू आले. तो ताडकन उभा राहिला आणि इकडंतिकडं पाहू लागला. बघतो तर काय ? एक रानडुकरांचा कळप शेतांमधून त्याच्या दिशेने येत होता. ही रानडुकरं सगळ्या पिकांची नासधूस करत होती.

'रानडुककर! रानडुककर!' असं ओरडत अवगुणीरामनं गावाकडं वेगानं धूम ठोकली. 'रानडुककर!' तो मोठमोठ्यानं ओरडतच राहिला.

पण आता घराबाहेर कुणीच आलं नाही. लोक एकमेकांना म्हणाले, ''काही नाही रानडुककर. हा अवगुणीराम उगाच्च मोठमोठ्यानं ओरडतो आहे. चला आपण झोपूया.''

चांगले मित्र कोण?

		
सलमा आणि रेखा मैत्रिणी होत्या. त्या एकाच वर्गात शिकत होत्या.	एकदा रेखाला गणिताचे प्रश्न सोडविता येईनात.	सलमाने तिला विचारले, “मी तुला मदत करू का?”

		
मंदार आणि जतीन एकाच बाकावर बसत होते. एकदा वर्गात शिक्षकांनी त्यांना चित्र काढायला आणि रंगवायला सांगितले.	जतीनकडे तेलखडू नव्हते. त्याने मंदारला विचारले, “मला तुझे तेलखडू देशील का?”	मंदार म्हणाला, “तुझे स्वतःचे तेलखडू आण की.”

शेखर आणि सलील मित्र होते. एके दिवशी शेखर सलीलला म्हणाला, “चल, आपण तुझ्या शेजाच्यांच्या झाडाचे आंबे तोडूया.” सलील म्हणाला, “नको, ती चोरी होईल.”

शेखर म्हणाला, “अरे चल, भेदरटपणा करू नकोस!” आणि त्याने सलीलला ओढून नेले.

शेखर झाडावर चढला. त्याने सलीलला झाडाखाली उभे राहून आंबे गोळा करण्यास सांगितले.

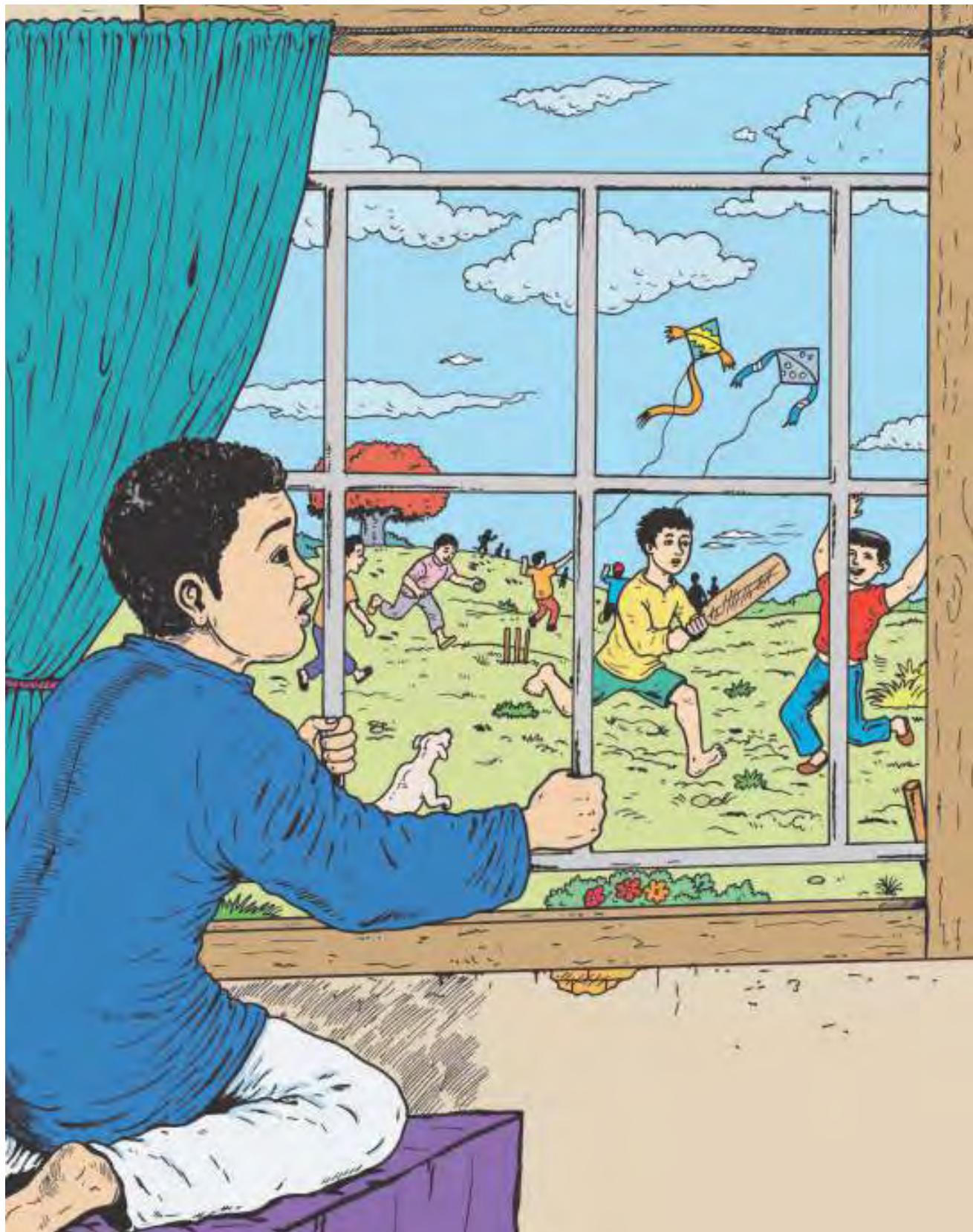

माझ्याने त्यांना बघितले. तो ओरडला, “चोर! चोर!”

त्याने शेखर आणि सलीलला पकडून घरमालकांकडे नेले.

ते सलीलला म्हणाले, “आपण शेजारी आहोत. तू असं करशील असं मला वाटलं नाही.”

त्याला काय वाटत असेल ?

गाणारा कावळा

एक होता कावळा. एक दिवस त्याला असं वाटलं की आपण गाण शिकावं. तो कोकिळेकडे गेला. तिला म्हणाला, “कोकिळाताई, मला गाणे शिकवशील का?” ती “हो” म्हणाली. तिने लगेच कावळ्याला गाणे शिकवायला सुरुवात केली; पण कावळ्याला काही कोकिळेसारखं छान गायला जमेना. मग कोकिळेनं त्याची थट्टा करत, फिदीफिदी हसत म्हटले, “ए कावळ्या, काय रे तुझा हा आवाज! मला वाटतं तू आपलं गाण सोडून दे. तुला कधीच गाण येणार नाही.”

असेच काही दिवस गेले. एके दिवशी पाऊस पडू लागला. मोर आपला रंगीबेरंगी पिसारा फुलवून नाचू लागला. कावळ्यानं ते पाहिलं. तो मोराकडे गेला. त्याला म्हणाला, “मोरदादा, मला तुझ्या सारखा नाच करायला शिकवशील का?” मोर म्हणाला, “हो.” पण कावळ्याला काही मोरासारखं नाचायला जमेना. त्याची थट्टा, टिंगल करत मोर म्हणाला, “अरे कावळ्या, तुझे पाय पाहिलेस का? कसले रे तुझे पाय! तुला कधीच माझ्यासारखं सुंदर नाचता येणार नाही.”

नंतर कावळा चिमणीकडे गेला. त्याने चिमणीच्या घरट्याची खूप स्तुती केली. कावळा चिमणीला म्हणाला, “चिऊताई, मला तुझ्यासारखं सुंदर घरटं बांधायला शिकवशील का?” त्यावर चिमणी म्हणाली, “चल हट! तुझी चोच किती घाणेरडी. पाय किती फेंगडे! तुला कशाला हवे घरटे?”

बिच्चारा कावळा! तो घरी जायला निघाला. तेवढ्यात त्याला रस्त्यावर सांडलेला भात दिसला. लगेच त्याने ‘काव काव’ करून कोकिळा, मोर, चिमणी या सगळ्यांना हाक मारली. ते लगेच धावत आले. कावळा म्हणाला,

“या, आपण सगळे मिळून हा भात खाऊ या.” सगळ्यांनी पोटभर ताव मारला.

त्यांना अपराध्यासारखे वाटू लागले. त्यांच्या मनात आले, “अरे, आपण उगीचच कावळ्याची टिंगल केली. त्याची थटटा केली, आपण असं करायला नको होत. तो किती चांगला आहे. आपले चुकलेच.”

कोकिळा, मोर आणि चिमणी हे आनंदाने नाचू आणि गाऊ लागले. ते कावळ्याला म्हणाले, “कावळे दादा, ये ना, तू पण आमच्या बरोबर गा; आणि नाच सुदृढा. किती चांगला आहेस तू!”

आणि मग काय! कावळाही आनंदाने त्याच्या सोबत नाचू, गाऊ लागला.

आम्ही नाही कधी चिडविणार

लीला पळते छान
माला म्हणते गाणं

बशीर करतो नकला
जॅन खेळात रमला

मित्र नवा इरफान
चित्र काढतो छान

कोणी नाही चिडवत
कोणीच नाही भांडत

आम्ही जरी असलो वेगवेगळे
तरी एकमेकांचे मित्र सगळे

धन्यवाद दोस्त !

ही डॉ. अब्दुल कलाम यांच्याविषयीची खरीखुरी गोष्ट आहे. ते प्रख्यात वैज्ञानिक होते. इ.स. २००२ ते २००७ या काळात ते भारताचे राष्ट्रपती होते.

डॉ. कलामांना तरुणांशी गप्पा मारायला खूप आवडायचे. त्यांच्याशी बोलण्यासाठी ते पुष्कळ कार्यक्रमात भाग घेत आणि त्यांना स्फूर्ती देत.

जुलै २०१५ मध्ये त्यांना मेघालयची राजधानी शिलांग येथे एका कार्यक्रमाला हजर राहायचे होते. ते आसाममधील गुवाहाटीपासून गाडीने शिलांगला निघाले.

डॉ. कलामांच्या सुरक्षिततेकरिता त्यांच्या गाडीपुढे एका उघड्या जीपमधून तीन पोलीस चालले होते. एक पोलीस शिपाई बंदूक घेऊन उभा होता.

आपल्या गाडीमधून डॉ. कलामांनी त्या पोलीस शिपायाला जीपमध्ये उभे असलेले बघितले. त्यांनी आपल्याबरोबर गाडीत असणाऱ्या लोकांना म्हटले, “जीपमधला तो पोलीस बंदूक घेऊन उभा का आहे? तो थकून जाईल. कृपया त्याला बसायला सांगा.”

परंतु, त्या पोलीस शिपायाला गुवाहाटी ते शिलांग या संपूर्ण प्रवासात उभे राहण्याची आज्ञा दिली गेली होती.

शिलांगला पोहोचल्यानंतर डॉ. कलामांनी तिथल्या अधिकाऱ्यांना सांगितले, “मला त्या जीपमध्ये उभ्या असणाऱ्या पोलीस शिपायाला भेटायचे आहे.”

अधिकाऱ्यांनी त्या अँडरसन लापांग नावाच्या पोलीस कर्मचाऱ्याला डॉ. कलामांच्या भेटीस नेले.

डॉ. कलामांनी लापांगाचा हात हातात घेतला आणि म्हणाले, “धन्यवाद, दोस्त! तुम्ही थकला असाल ना? तुम्हांला काही खायचे आहे काय? माझ्यासाठी तुम्हांला इतक्या वेळ उभे राहावे लागले याचे मला वाईट वाटते.”

काळजी घेणारी मुलगी

खालील चित्रकथा वाचा.

खूप उशीर झालेला आहे.
अनिता अजून शाळेतून
परतलेली नाही. तिची आई
काळजीत आहे.

शेवटी अनिता घरी पोहोचली.
तिच्याबरोबर एक वृद्ध माणूस
आहे. तिची आई विचारते,
“काय झालं? एवढा उशीर का
झाला? आणि हे आजोबा कोण
आहेत?”

अनिता म्हणते, “मी सगळं
सांगते. पण पहिल्यांदा या
आजोबांना थोडे पाणी देऊया.”
तिने आजोबांना म्हटले, “बसा
ना तुम्ही.”

अनिताची आई आजोबांना पाणी
देते.

ते पाणी पितात आणि
म्हणतात...

“धन्यवाद! तुमची मुलगी फार
चांगली आहे.”

अनिता आईला काय घडले ते
सांगते.

ती शाळेतून परत येत होती...

...तेव्हा तिला हे आजोबा
रस्त्यावर पडलेले दिसले.

तिने आपली पाण्याची बाटली उघडली आणि त्यांच्या चेहऱ्यावर थोडे पाणी शिंपडले.

त्यांनी डोळे उघडले. ते पुटपुटले, “मला चक्कर आली असणार.”

तिने त्यांना धरून उभे केले. “माझे घर जवळच आहे. तुम्ही तिथे आराम करू शकता.” ती त्यांना म्हणाली.

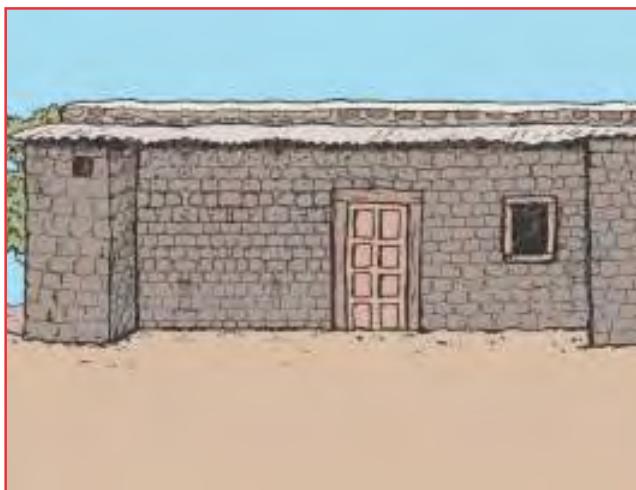
हळूहळू चालवत, तिने आजोबांना घराकडे आणले.

“मी किती वेळ रस्त्यावर पडून होतो हे मला ठाऊक नाही,” आजोबा म्हणाले, “माझ्या मदतीला कोणीच आले नाही.”

त्यांच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले. अनिताकडे बघून ते म्हणाले, “धन्यवाद, मुली!”

भारतीय खेड्यांतील घरे

खाली दिलेल्या चित्रांत सर्व घरांच्या सामायिक गोष्टी कोणत्या ?

पोळी भाजीचा संवाद

(जेवणाच्या ताटात वाढलेली पोळी भाजी एकमेकीशी बोलू लागतात...)

भाजी : पोळीताई तू कुटून आलीस ?

पोळी : अगं मी ना, मी तव्यावरुन आले.

भाजी : काय ! एकदम तव्यावरुन आलीस।

पोळी : नाही ग, ती एक मोठी गोष्ट आहे.

भाजी : मग सांगना. तू कुटून आणि कशी आलीस ते. मी ऐकायला तयार आहे.

पोळी : ठीक आहे, ऐक तर. मी आले एका शेतातून. शेतकऱ्याने शेत नांगरले. त्यात गव्हाचे बी पेरले. त्याला खतपाणी घातले. शेतकऱ्याने आलेल्या पिकाची चांगली निगा राखली. पीक तयार झाल्यावर त्याने कापणी केली, पोती भरली आणि ट्रकमध्ये भरून मोठ्या बाजार पेठेत पाठविली. तिथे मोठ्या दुकानदारांनी गव्हाची खरेदी केली. नंतर त्यांनी तो गहू छोट्या दुकानदारांना विकला. असा प्रवास करत मी घराशेजारच्या दुकानात आले. अशी मी इथवर आले.

भाजी : अग, पण तू गव्हाची पोळी कशी झालीस ?

पोळी : ती आणखी एक वेगळीच गोष्ट आहे. शेजारच्या दुकानातून मी घरात आले. मग मला निवडले गेले, दळण्यासाठी गिरणीवाल्याकडे नेले गेले. तिथे गव्हाचे पीठ झाले आणि मी पुन्हा घरी आले. नंतर पाणी घालून घरच्या बाईंने कणीक मळली. मग कणकेचा गोळा लाटला, तव्यावर पोळी भाजली आणि मग मी तुझ्या सोबतीला या ताटात आले.

भाजी : बाप रे ! म्हणजे तू मोठा प्रवास करून आलीस की !

पोळी : होय ! आता तू सांग तू कशी इथ आलीस ?

भाजी : अगं, माझी गोष्टही जवळ जवळ तुझ्या सारखीच आहे. आधी माझी शेतकऱ्याने लागवड केली. पूर्ण वाढ झाल्यावर जमिनीतून काढले, धुतले, पोत्यात भरले आणि मग मला भाजी मार्केटमध्ये पाठविले गेले. नंतर मला दुसऱ्या भाजी मंडईमध्ये नेले गेले. नंतर दारोदार जाऊन भाजी विकणाऱ्या एका भाजीवाल्याने मला विकत घेतले. त्याच्याकडून या घरातल्या बाईंने मला विकत घेतले आणि मी इथे आले. अर्थात माझीही गोष्ट इथेच संपत नाही. त्या बाईंने मला चिरले, शिजविले आणि मग मला तुझ्यासोबत ह्या ताटात वाढले.

पोळी : खरं ग खरं, माणसांची भूक भागविण्यासाठी आपण दोघीही खूप लांबचा प्रवास करून आलो आहोत.

सहकार्याची गोष्ट

प्यारेलाल आणि शामलाल हे दोघे गरीब शेतकरी मित्र. ते दोघेही एका छोट्याशा गावात आपापल्या कुटुंबाबरोबर एकमेकांच्या शेजारी राहात होते. त्यांची शेतेही एकमेकांच्या जवळजवळ होती.

ते दोघेही बिचारे शेतात खूप कष्ट करायचे, पण त्यांना हवं तसं उत्पन्न मिळत नव्हतं कारण त्यांची शेती पावसावर अवलंबून होती. त्यामुळे जेव्हा पाऊस कमी पडायचा, त्यावेळी त्यांना पाण्याअभावी फार कमी उत्पन्न मिळायचे.

एक दिवस प्यारेलाल शामलालला म्हणाला, “मित्रा, मला असे वाटते की आपण जर आपल्या शेतात विहीर खोदली, तर आपल्या पिकांना पाणीही मिळेल आणि कमी पाऊस पडला तरी वर्षभर चांगले उत्पन्न मिळेल.”

त्यावर शामलाल म्हणाला, “मित्रा, तू म्हणतोस ते खरं आहे, पण विहीर खोदायची तर त्यासाठी पैसा खूप लागणार. तेवढा पैसा आपल्याकडं नाही.”

त्या दोघा मित्रांचे आपापसात चाललेले हे बोलणे त्यांच्या बायकांनी, म्हणजेच शीला आणि रत्ना यांनी ऐकले. त्या दोघी त्यावर विचार करू लागल्या.

काही दिवसांनी त्या दोघी आपापल्या नव्यांना म्हणाल्या, “आपण विहीर खोदणार आहोत. आम्ही गावातल्या काही माहितगार लोकांशी बोलणी केली आहेत. किती खर्च येईल याचा अंदाजही घेतला आहे.” त्यावर प्यारेलाल आणि शामलाल म्हणाले, “अंग, तुम्ही वेड्या का खुळ्या! विहीर खोदायला, तिचे बांधकाम करायला, सिमेंट, विटा खरेदी करायला आणि मजुरांना किती रक्कम द्रायावी लागेल, माहीत आहे का?”

“अहो, विहीर खोदण्याचे काम आपण स्वतः करू. विटा, सिमेंटचा खर्च आपल्याकडे जो पैसा आहे, त्यातून करू.”

अशाप्रकारे त्या दोघींनी आपला हिशोब आपापल्या नव्यांना पटवून देण्याचा प्रयत्न केला. त्यांचा विचार ऐकून दोन्ही पुरुष प्रभावित झाले. पण त्या दोघी महिलांच्या हिशोबात मोठी चूक होती, ती म्हणजे त्यांनी एकाच विहिरीचा खर्च काढला होता.

“अंग बायांनो, आपली दोन कुटुंबे आहेत, मग दोन विहिरी नकोत का खोदायला?” प्यारेलाल आणि शामलाल म्हणाले. तेव्हा काहीसे हसत बायका म्हणाल्या, “अहो, आपण दोन विहिरी नाही तर एकच विहीर बांधणार आहोत आणि एकाच विहिरीचं पाणी दोघांत वाटून घेणार आहोत.”

बायकांचे ते बोलणे ऐकून प्यारेलाल आणि शामलाल एकमेकांकडे पाहातच राहिले. ही कल्पना त्यांच्या डोक्यात

कधीच आली नव्हती. ते म्हणाले, “छान! लगेच कामाला लागूया!”

ती दोन्ही कुटुंबे एकमेकांच्या मदतीने कामाला लागली. लवकरच त्यांनी छान विहीर खोदली. त्या विहिरीला भरपूर पाणी लागले. त्यांचा पिकांचा पाण्याचा प्रश्न सुटला. आता त्यांना कमी पावसाच्यावेळी सुदधा चांगलं पीक मिळणार होतं. वर्षभर हिरव्या पिकांनी त्यांची शेतं फुलणार होती.

- दोन्ही शेतकरी कुटुंबांना कोणत्या समस्येला तोंड ढ्यावे लागत होते ?
- त्यांनी आपली समस्या कशाप्रकारे सोडविली ?

आपण पाणी कसे वापरायला हवे?

खालीलपैकी प्रत्येक प्रसंगी पाण्याचा वापर कसा व्हायला हवा?

आपण पाणी कसे वाचवू शकतो?

पुढील रकाना 'अ' आणि रकाना 'ब' मधील विधानांच्या योग्य जोड्या जुळवा आणि बाणाने दाखवा.

(अ)

जर तुम्हांला नळ
उघडा दिसला तर,

दात घासताना,

झाडांना पाणी
घालताना,

भाज्या धुताना,

पाणी पिण्याकरिता
पेला भरताना,

अंघोळ करताना,

(ब)

झारी वापरा.

पाण्याचे भांडे वापरा
आणि वापरलेले
पाणी झाडांना घाला.

जेव्हा तुम्हांला
पाणी हवे आहे
तेव्हाच नळ सुरु
करा.

नळ सुरु ठेवू नका.

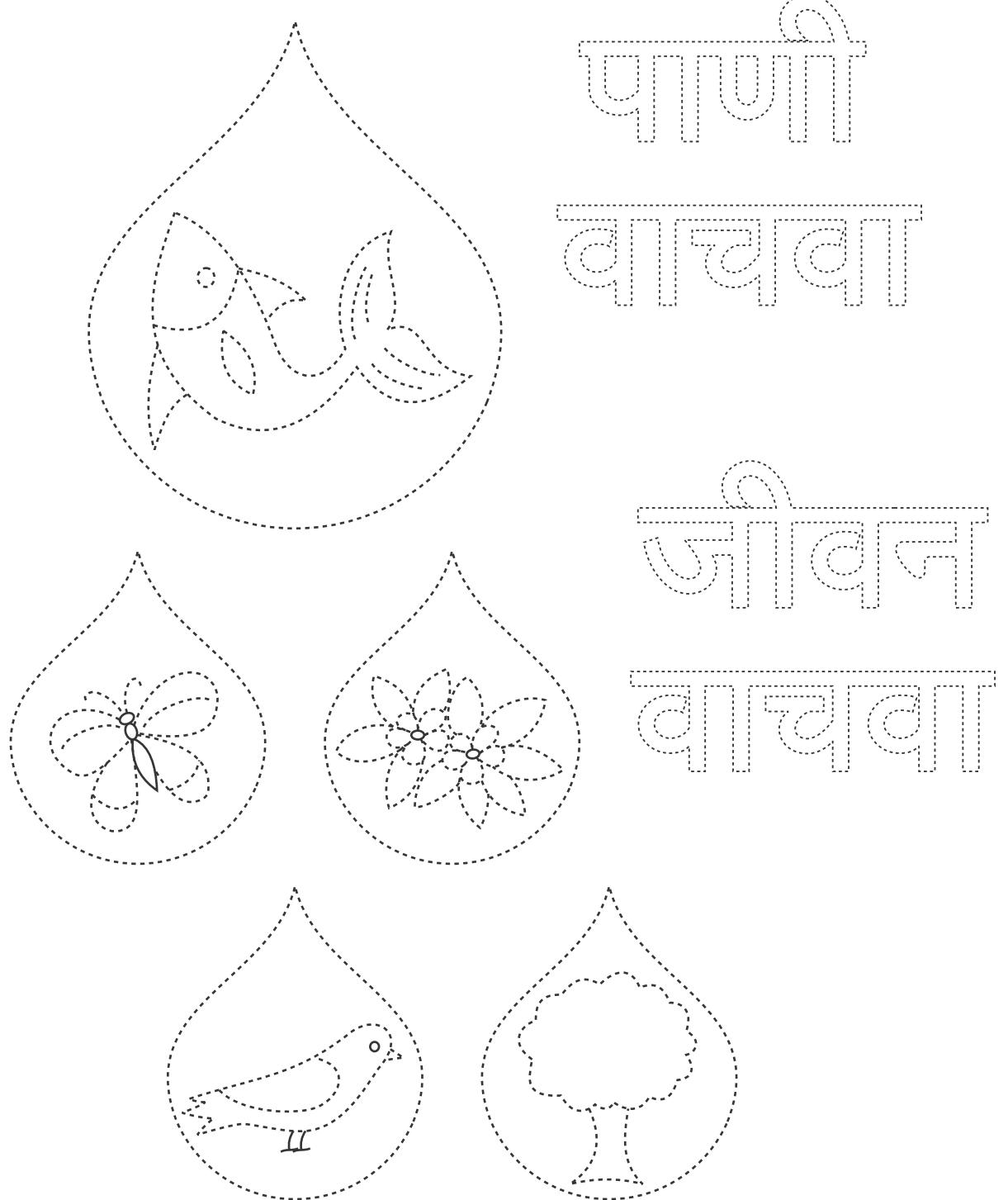

बंद करा.

तुम्हांला प्यायचे
आहे तेवढेच पाणी
पेल्यात घ्या.

भित्तीचित्र रंगवा

माझ्या संदर्भात

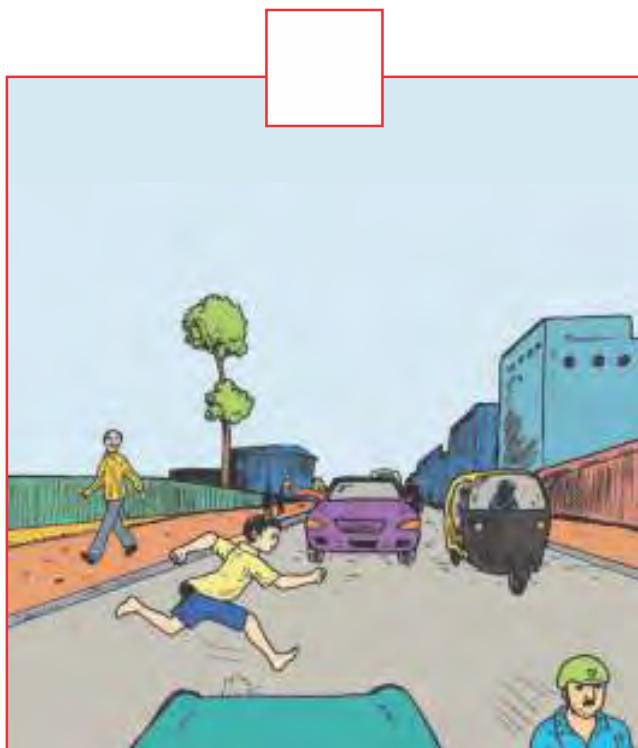
खाली दिलेली वाक्ये वाचा. प्रत्येक वाक्यासंदर्भात योग्य त्या रकान्यात ✓ अशी खूण करा. एका वाक्यापुढे एकच खूण यायला हवी.

वाक्य	कधीही नाही	कधीतरी	बहुतेक प्रत्येक वेळी
मला शाळेत यायला आवडते.			
मला माझे वर्गमित्र आवडतात.			
मला काय वाटते ते इतरांना सांगायला आवडते.			
मी काहीही करण्यापूर्वी विचार करतो.			
मी माझ्या वस्तूंची काळजी घेतो.			
मी रोज दात घासतो आणि अंघोळ करतो.			
मी नियमांचे पालन करतो.			
मी नेहमी खरे बोलण्याचा प्रयत्न करतो.			
मी इतरांशी चांगले/प्रेमाने बोलतो.			
मी गटात इतरांसोबत चांगले काम करतो.			

रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम

चांगल्या, वाईट सवयी

ज्या चित्रातून चांगल्या सवयी दिसतात, त्या चित्रातील चौकटीत ✓ अशी खूण करा. ज्या चित्रातून वाईट सवयी दिसतात, त्या चित्रातील चौकटीत ✗ अशी खूण करा.

रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम

फरक शोधा

खाली दिलेली दोन्ही चित्रे पाहा. त्यांतील फरक ओळखा आणि त्या भोवती गोल करा.

रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम

ते कोणती कामे करीत आहेत?

खालील सर्व चित्रांत दिसणारी एकच व्यक्ती कोणती? ती व्यक्ती कोणकोणत्या इतर लोकांना भेटत आहे? ती माणसे कोणते काम करीत आहेत? खाली दिलेल्या पर्यायांतून त्यांचे योग्य ते चित्र ओळखा आणि त्या त्या चित्राखाली दिलेल्या जागी शब्द लिहा.

सफाईकामगार, कुंभार, शेतकरी, शिक्षक, धोबी, परिचारिका, स्वयंपाकी, डॉक्टर, इंजिनीयर, सरकारी अधिकारी

रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम

कोऱ्यातील नावे शोधा

खाली दिलेले शब्दकोडे पाहा. त्यातील किमान ५ प्राण्यांची नावे शोधा आणि दिलेल्या जागेत लिहा.

अ	वा	घ	मा	ग
सिं	स्व	म	क	ज
भ	ह	ल	ड	रा
प	फ	री	व	ज
स	सा	ख	ण	ज

कोऱ्यातले प्राणी :

.....

.....

.....

.....

.....

खाली दिलेले शब्दकोडे पाहा. त्यातील किमान ५ फळांची नावे शोधा आणि दिलेल्या जागेत लिहा.

अ	सं	प	पे	ब
क्ष	न	त्र	प	रु
चि	झ	द्रा	प	ई
न	वकू	ख	क्ष	आं
अं	जी	र	र	बा

कोऱ्यातले फळे :

.....

.....

.....

.....

.....

खाली दिलेले शब्दकोडे पाहा. त्यातील किमान ५ गावांची नावे शोधा आणि दिलेल्या जागेत लिहा.

पं	ठ	र	पू	र
घ	को	सा	ता	रा
वा	वे	ल्हा	ल	न
शी	ज	त	पू	ग
म	ल	का	पू	र

कोऱ्यातली गावे :

.....

.....

.....

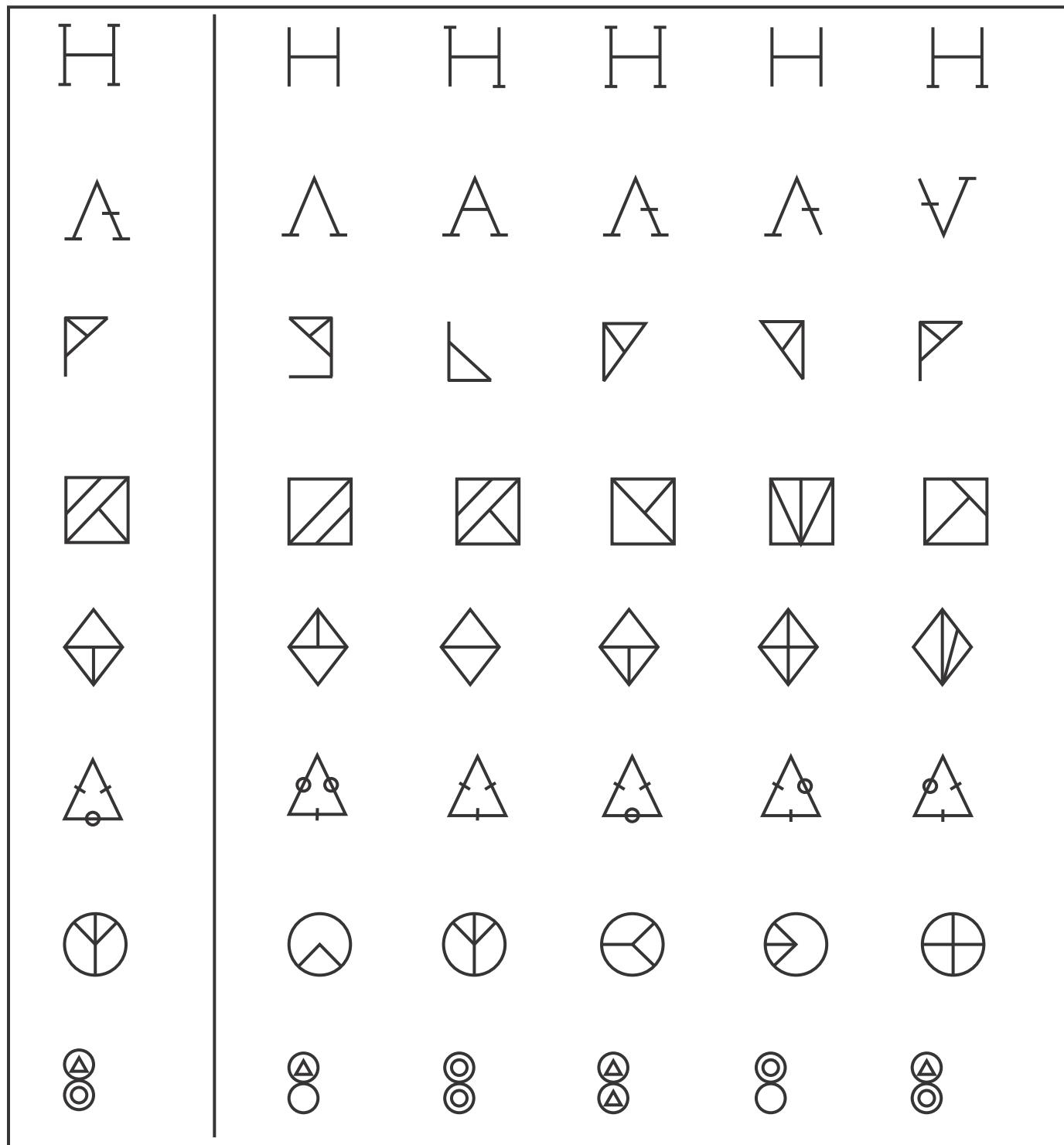
.....

.....

रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम

योग्य आकार निवडा

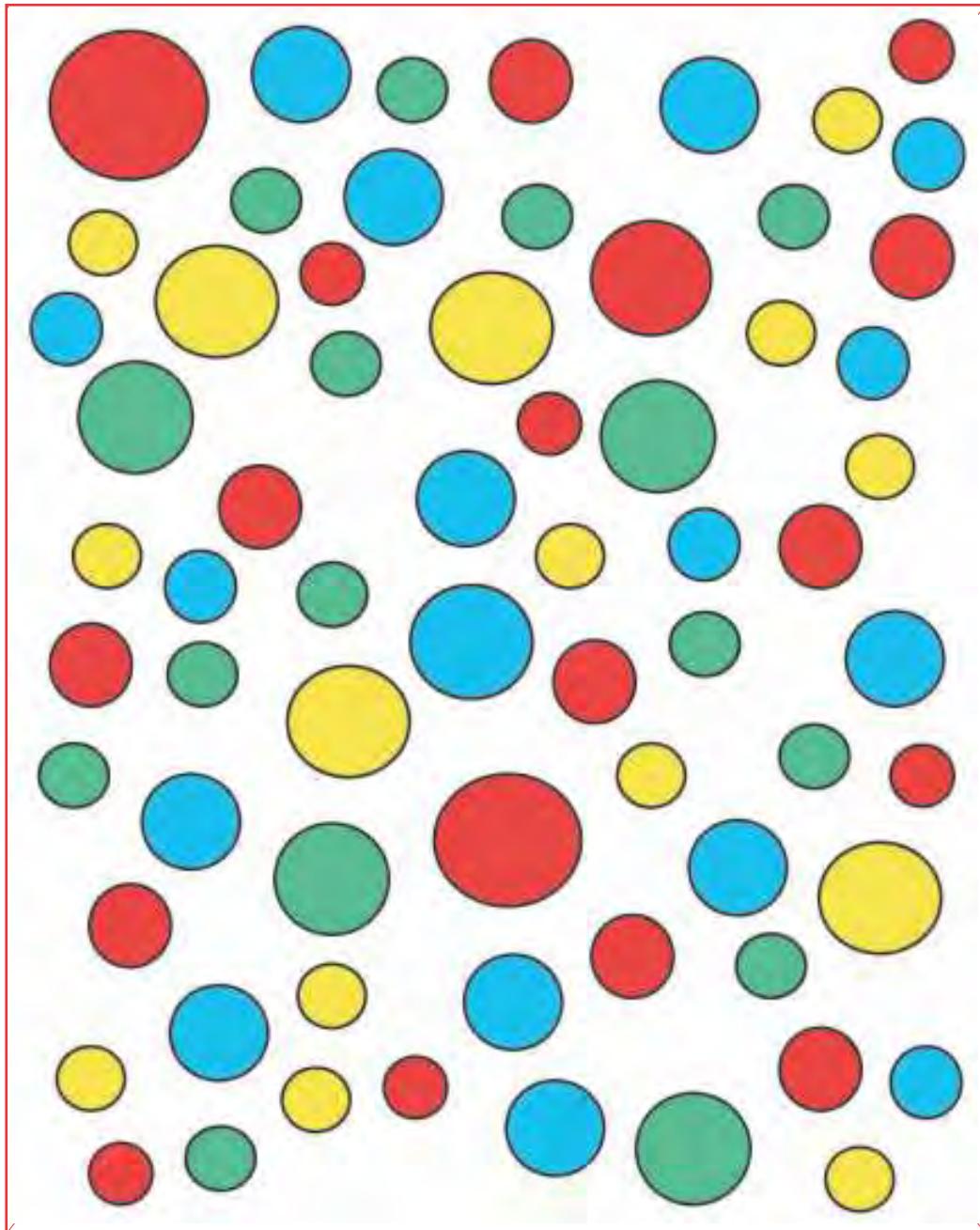
डाव्या रकान्यातील आकाराशी उजव्या रकान्यातील कोणते आकार मिळते जुळते आहेत ते ओळखून त्यावर गोल करा.

रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम

वर्तुळे मोजा

खालील चित्रातील लाल, निळ्या, हिरव्या आणि पिवळ्या रंगाच्या वर्तुळांची संख्या मोजा. ती संख्या चित्राखाली लिहा.

लाल रंगाची वर्तुळे :

पिवळ्या रंगाची वर्तुळे :

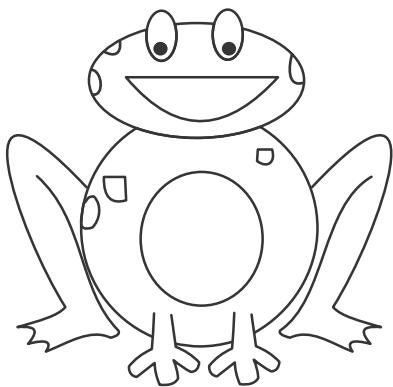
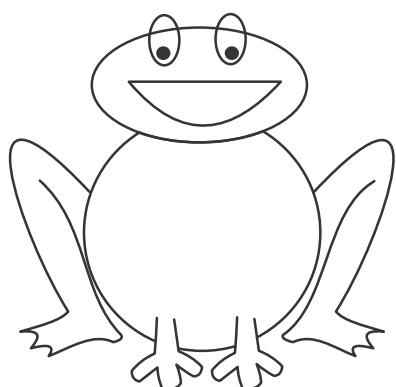
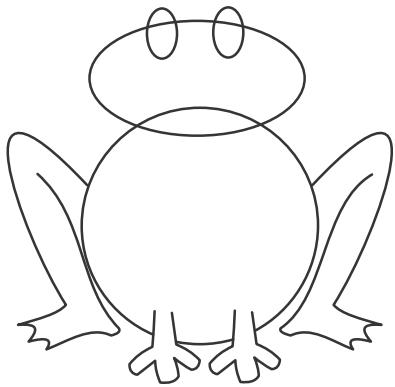
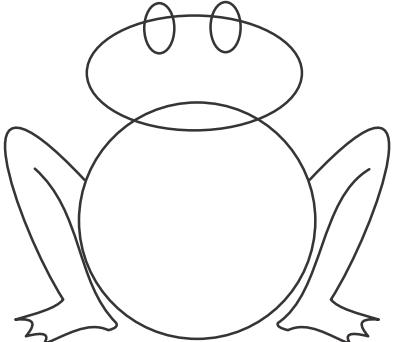
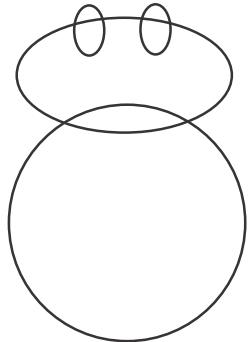
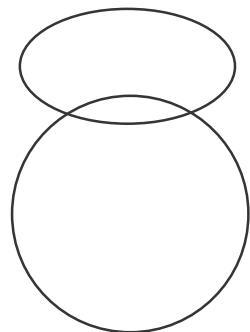
हिरव्या रंगाची वर्तुळे :

निळ्या रंगाची वर्तुळे :

चित्रातील एकूण वर्तुळांची संख्या :

रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम

सहा टप्प्यात बेडकाचे चित्र काढा

रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम

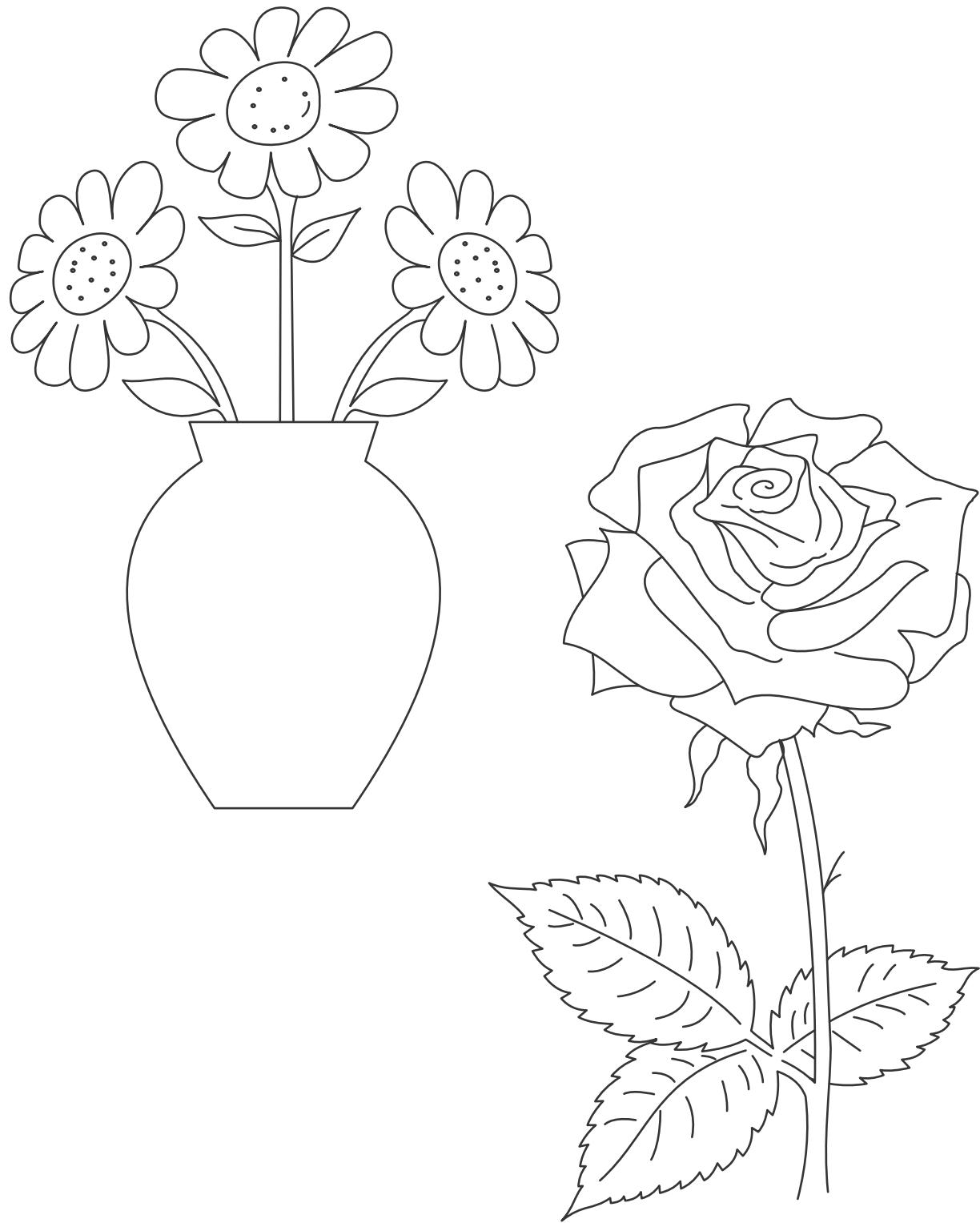
गटात न बसणारा शब्द ओळखा

प्रत्येक ओळीत दिलेले शब्द वाचा आणि गटात न बसणारा शब्द ओळखा व त्या भोवती गोल करा.

कावळा	चिमणी	साप	पोपट	साळुंकी
पेन	पेन्सिल	सायकल	पट्टी	वही
पाय	बूट	हात	मान	खांदे
गाडी	बस	सायकल	टेबल	स्कूटर
उत्तर	पूर्व	पश्चिम	दक्षिण	मध्य
आनंद	दुःख	आत्मविश्वास	उत्साह	हसतमुख
आई	बाबा	शेजारी	भाऊ	बहीण
क्रिकेट	बुद्धिबळ	कऱम	लगोरी	नाटक
लाल	हिरवा	पिवळा	पतंग	निळा
आंबा	पेरु	चाफा	नारळ	फणस

रिकाम्या वेळेत करायचे उपक्रम

चित्रे रंगवा

शिक्षक नोंदी

उद्देश :

“शालेय विद्यार्थी भविष्यात लोकशाहीचे जबाबदार, संवेदनशील आणि कर्तवगार नागरिक बनावेत म्हणून, संविधानातील मूल्ये व त्यासंबंधित कौशल्य विकसित करण्यासाठी त्यांना नियोजित अशा संधी सातत्याने देणे.”

स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये :

- राज्य घटनेतील मूल्ये शालेय शिक्षणात इयत्ता पहिलीपासून वयोगटानुसार रुजविण्याचा प्रयत्न
- ज्ञानरचनावादावर आधारित बालस्नेही, आनंददायी, विद्यार्थी केंद्रित शिक्षण पद्धतीचा वापर
- राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५, शिक्षण हक्क कायदा २००९ आणि प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम २०१२ यावर आधारित
- मूल्ये ‘शिकविली’ जात नाहीत, तर ती ‘नियोजित उपक्रमांतून आनंददायी पद्धतीने रुजविली’ जातात
- शालेय अभ्यासक्रमाशी निगडीत विद्यार्थ्यांची सर्वांगीण प्रगती साधणारा कार्यक्रम
- मूल्यशिक्षणासाठी शाळेमध्ये सध्या होणाऱ्या प्रयत्नांना पूरक कार्यक्रम
- ‘समग्र शाळा दृष्टीकोन’ (Whole-School Approach) अंगिकारून मूल्ये रुजविण्याचा प्रयत्न केला जातो.
- शाळांच्या गरजा, प्राधान्यक्रम, उपलब्ध असणारी साधन सामग्री यानुसार आवश्यक वाटतील असे बदल करून राबवता येणारा लवचिक कार्यक्रम

मूल्यवर्धन

शांतिलाल मुथ्था फाउंडेशन

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या प्राधिकरण)

७०८, सदाशिव पेठ, कुमठेकर मार्ग, पुणे – ४११ ०३०